

[Vznik charakteru (zvláště u mladého člověka)]

88-257 – 88-260

Slovo etika lze interpretovat v závislosti na tom, od jakého z dvojice řeckých slov stejně znějících termín odvozujeme. ETHOS (s epsilon na počátku) znamená zvyk, obyčej, mrav, případně i zvyk zvláštní, zvláštnost. Naproti tomu ÉTHOS (s éta na počátku) krom významů zvyk, obyčej, mrav zahrnuje i významy další, rozšířené a prohloubené: zvláštnost mravů, mravy, povaha, smýšlení, povahopis, (způsob) chování. (Až potud nehomérický Lepař.) U Aristotela (viz *Etiku Nikomachovu* II, 1-2, 1103a 23 – b 28) se zdůrazňuje, jak z jednotlivých stejných jednání vyrůstá upevněný postoj, nová „povaha“, totiž charakter (tak bychom o tom asi mluvili dnes). Cvičením a posilováním ctností se vytváří a upevňuje charakter. Snad bychom mohli na rozdíl navázat a ještě jej prohloubit resp. dovést k čemu nejen přesnějšímu, ale podstatnějšímu. Tím ovšem už přestáváme interpretovat Aristotela a řecké termíny vůbec. – Nejprve je nutno, aby dítě a mladý člověk byli cvičeni v chování, jež odpovídá v dané společnosti běžným zvyklostem a obyčejům. Vlastním cílem však není dokopat každého do předem stanovené „krychličky“, aby lidé ve vzájemných vztazích byli „skladnější“. To je jen vedlejší účel a spíše prostředek, který ztrácí jakoukoliv užitečnost a stává se dokonce nebezpečným ve chvíli, kdy je povýšen na to hlavní. Tím vsutkem hlavním je dosažení toho, že dítě a mladý člověk přijmou nějaký řád, který není dán přírodně, nýbrž – v tomto případě – konvencí, dohodou. Tím se dosáhne toho, že se mladý člověk naučí věnovat svou pozornost distanci, diskrepanci mezi přirozenými sklony a mezi naučenými a přijatými vzory chování. Díky této distanci a tomu, že se s ní naučí pracovat, většina mladých začne hledat – kriticky – distanci další, totiž vůči naučenému, tj. vůči mravům.

Řečeno zjednodušeně, ale ve srozumitelné zkratce, pouze mladý člověk, vyučený v poslušnosti něčeho, co mu není přirozené, ale co přijímá od druhých jako zvyklost či obyčej, kterých je třeba dbát, jimž je nutno vyhovět (třeba jen pod společenským tlakem), pocítí něco jako zrod svědomí. Svědomí je totiž s-vědomí, spolu-vědomí, tedy spolu-vědomí dvojího, toho, co jest a zároveň toho, co být má (v téže souvislosti a v témž smyslu). To, co „být má“, může zatím stanovovat obyčej či zvyklost, ale ustavené vědomí tohoto dvojího, tedy spolu-vědomí, s-vědomí nezůstane na polovině cesty a žádá si důkladnějšího prověření a přehodnocení toho, co podle obyčeje „být má“. Tím se nutně svědomí otvírá směrem k něčemu, o čem se lze opřít při zdůvodňování nedostatečnosti a eventuálně zastaralosti obyčejů a zvyklostí a toho, co je s nimi všechno spojeno, tedy především některých nebo všech vzorců chování a jednání. Svědomí je ovšem možno jednak otupovat tím, že se opíráme o to, co je údajně „přirozené“, tj. tak, že relativizujeme a zlehčujeme důležitost a závaznost zvyklostí a „mravů“; ale svědomí je možno také činit vnímavějším, jemněji posuzujícím, kritičtější – a pak se proti mravům a zvyklostem musíme opírat ne o přirozenost (mimořádně: návrat k přirozenosti není možný, pokus o to je nebezpečný, protože nutně vede k deformacím a katastrofám, je totiž možný jen násilně a proto dříve nebo později zvrhne), nýbrž o nějaké vyšší hodnoty či principy. Proti dosavadním zvyklostem musí být tedy vytyčen požadavek vyšší, přesvědčivější hodnotnější a náročnější, preciznější, méně konfúzní, promyšlenější, hlubší. A tam, kde se to stane, začne si lidský jedinec budovat svou druhou přirozenost zcela individuální, svůj charakter.

K distanci v uvedeném smyslu, jak mu rozumíme, jsouc zakotveni v evropské tradici, může popravdě dospět pouze člověk, který našel či spíše vynalezl způsob, jak se této distance přidržet, jak si ji přidržet, jak se jí zmocnit, ovládat ji, učinit ji něčím ke své dispozici a ke svému upotřebení. V tom je kus násilnictví

také, ale je to „násilí“ uplatněné na sobě a vůči sobě, nikoliv na druhých a vůči druhým. Je to ono „násilí“, které chápeme jako nutnost řehole, disciplíny, k jejímuž dodržování se člověk sám „donutí“ a zaváže, a to nikoliv z nějaké nenávisti vůči sobě, nýbrž naopak proto, aby sám sebe pozvedl na vyšší úroveň, aby dosáhl něčeho většího, než co by se mu i za nejpříznivějších okolností mohlo zdařit bez takové řehole. Porozumět také takovému počínání a porozumět povaze oné distance, to je ovšem něco docela odlišného od vynalezení způsobu, jak s tou distancí prakticky zacházet. Asketická hnutí známe z nejrůznějších koutů světa a z nejrůznějších dob, z nejrůznějších kultur. Ale upevnění práce s distancí za pomoci myšlení a v samotném myšlení, k tomu bylo zapotřebí docela zvláštního vynálezu v oboru myšlenkových prostředků. Mýtus byl schopen pouze připravovat využití distance prostřednictvím napodobení, ale v napodobení už zase byla distance ztracena: napodobení znamená vlastně identifikaci s tím, co je napodobováno, identifikaci s pravzorem. V samotném myšlení mohla praxe využívání distance zakotvit a být upevněna pouze díky vynálezu pojmů a pojmovosti myšlení. Proto také lze demonstrovat využití této distance ve směru k vyšším nárokům a dokonalejším „mravům“ poměrně pozdě, zejména pak u starých řeckých filosofů, vrcholně však u Sókrata.

Tím je učiněn první krok k vyjasnění toho, co je nezbytné pro vznik charakteru (v našem smyslu). Člověk, který se ve svém chování a jednání důsledně a pevně drží obecně uznávaných mravů, obyčejů a zvyklostí, jedná – v očích spolučlenů určité společnosti, v níž žije – mravně, což znamená: ve shodě s uznávanou a platnou morálkou. Tu ještě nemůžeme mluvit o charakteru, neboť tímto způsobem života se onen člověk zcela podobá všem z těch ostatních, kteří se chovají a jednají stejně jako on. (Pochopitelně jisté difference bude možno registrovat, ale budou vždy padat na vrub „přirozenosti“, přirozeným náklonnostem a zvláštním zálibám atd. – to nám sice umožní rozlišovat mezi různými povahami lidí, ale nikoliv mezi různými charaktery.) Charakter si člověk buduje teprve tehdy, když nějak vybočí ze způsobu života a jednání, který je považován za mravný či morální, ale nikoliv omylem nebo prostým překročením obyčeje nebo zvyklosti, nýbrž způsobem, který je nemyslitelný a který také nemůže být pochopen ze strany druhých bez orientovanosti na nějaké vyšší, náročnější, ale do celého života organicky vintegrované zásady, normy a přijaté závazky. Aristotelés ještě zdůrazňuje, jak důležité je formovat a stavět „druhou přirozenost“ opětovným praktickým jednáním, shodným s novým kritériem (např. s kritériem ctnosti). Ale pro budování charakteru je nutno udělat mnohem víc. To si evropský člověk začal uvědomovat poměrně zvolna a postupně, a to převážně pod vlivem židovsko-křesťanské tradice, která proti obecně platné morálce stále víc vyzvedávala úlohu osobní povolnosti a osobního poslání, jež je pro každého člověka zvláštní výzvou, nepřenositelnou na jiného a adresovanou jenom jemu „ze jména“. To je cosi zvláštního a pro modernější pojetí mravnosti zcela základního.